

VERSLAG

Vergadering:	RaadRaad, nr. 754
Datum en tijd:	Donderdag 21 december 2023, 10.15 uur
Plaats:	
Aanwezig:	
De (plv) leden:	Putters (voorzitter), Ait Abderrahman, Arends, De Boer, Den Boer, Dijkhuizen, Dekker, Van Eijck, Fey, Fortuin, Van Gestel, De Groot, Van der Ham, Hasekamp, Hoogstraaten, Van Holstein, Jong, Knoef, Kroes, De Leeuw, Van der Meulen, Nijpels, Pape, Tasma, Termeer, Rietbergen, Sleijpen, Van der Tak, Van Veldhuizen, Vonhof, Vijselaar, Van Weegberg, Ter Weel, Westerlaken, Weurding
Secretariaat:	Prins (algemeen directeur), Rahman (directiesecretaris), Van Kleef (Communicatie), Van Driel (secretaresse), Hartgring en Kuik (audiovisuele ondersteuning)
Notulist:	Dirven

1. Opening en mededelingen

De heer *Putters*, voorzitter, opent de vergadering met een woord van welkom.

In memoriam

Eerder deze maand hebben wij te horen gekregen dat oud-raadslid en tevens oud-bestuurslid van de Stichting van de Arbeid Wolter Muller is overleden. Gedurende meer dan 25 jaar (1981 – 2007) was hij bij de SEOR een voorvechter voor de rechten van de werknemers. Daarmee heeft hij, zoals hij het in zijn afscheidsspeech zelf omschreef, een mooi boeket verzameld. Een boeket aan maatregelen dat nog steeds, tot op de dag van vandaag, het leven van vele werknemers een stukje beter maakt. Wij hebben zijn familie namens de raadsleden een condoleancebrief gestuurd en wensen hun veel sterkte de komende tijd.

Nieuwe leden

- Een bijzonder woord van welkom aan mevrouw (Anouk) Dijkstra, voorzitter van Jong Management sinds 1 oktober 2021, die zij ook in het dagelijks bestuur van VNO-NCW vertegenwoordigt en die in de raad de plaatsvervangende zetel voor de zzp'er van de werkgeversdelegatie vervult. Zij is eigenaar van een familiebedrijf, een maakbedrijf in de maakindustrie die levert aan de industriële koudetechniek. Mevrouw Dijkstra is tevens voorzitter van de Koninklijke Nederlandse vereniging voor Koude (knvvc & young cool), een wetenschappelijke kennisvereniging.
- Eveneens een bijzonder woord van welkom aan twee nieuwe Kroonleden, mevrouw (Josette) Dijkhuizen en de heer (Fabian) Dekker. Mevrouw Dijkhuizen is bijzonder hoogleraar duurzame inzetbaarheid aan Tilburg University en ondernemer bij De Zakencoach. De heer Dekker is senior onderzoeker arbeidsmarkt bij SEOR, een onderzoeksbureau gelieerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Met de benoeming van deze nieuwe leden is de uitbreiding van de raad per 16 september jl. met drie zetels (en drie plaatsvervangers), gelijk verdeeld over de drie geledingen in de raad, afgerond. Zoals bekend, is de uitbreiding benut om organisaties van zelfstandigen dan wel personen met expertise op het gebied van zelfstandig ondernemerschap een positie in de raad te geven.

Afscheid

Deze raadsvergadering wordt helaas afscheid genomen van de heer (Sjaak) Van der Tak, voorzitter van LTO-Nederland, sinds januari 2021 ondernemerslid van de raad namens genoemde organisatie.

Namens de raad dankt de voorzitter hem voor al zijn werk in de raad en ook nadrukkelijk als lid van het dagelijks bestuur. De voorzitter heeft hem als een steun en toeverlaat ervaren. De heer Van der Tak was betrokken bij en ingevoerd op alle dossiers en kon bij (nagenoeg) elk dossier een verbinding met de land- en tuinbouw leggen, bijvoorbeeld als het gaat om de voedseltransitie en de verduurzaming. Ook in het later in de vergadering te bespreken traject Economie van de toekomst heeft de heer Van der Tak dit met veel inzet gedaan.

Buiten deze muren is de heer Van der Tak bekend om zijn enorme inzet om tot een gedragen landbouwakkoord te komen. Als lid van deze raad en ons dagelijks bestuur heeft hij ons daarop steeds bijgepraat. De kern is steeds dat hij zich in dat verband maar ook in SER-verband steeds hard maakte voor het belang van een rechtvaardige transitie naar een duurzamere economie.

De heer Van der Tak gaat nu na een lang bestuurlijk leven mogelijk genieten van zijn welverdiende pensioen. Dat is hem van harte gegund, maar de voorzitter kan zich bijna niet voorstellen dat hij in de komende jaren helemaal uit beeld zal verdwijnen in bestuurlijk Nederland.

Naast een eerdere bos bloemen in het dagelijks bestuur vanmorgen overhandigt de voorzitter hem een kleine, materiële blijk van waardering.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun dank aan en waardering voor de heer Van der Tak.

Agenda

De agenda wordt vastgesteld, met dien verstande dat bij agendapunt 4 het ontwerpbriefadvies over de zorg voor ouderen (R/5058) en bij agendapunt 5 het briefadvies *Verduurzaming industrie* (R/3059) nog niet kunnen worden behandeld. Op de agenda stond voor dat advies al een voorbehoud vermeld.

Dat was ook het geval voor het briefadvies *Meer gezondheid voor iedereen, met gelijke kansen op gezondheid* (R/3057), maar dat briefadvies kan wél worden behandeld.

Vanwege het openbare karakter worden de plenaire vergaderingen gestreamd. Zie hiervoor de volgende link: https://www.you...h?v=6IZC21_UbRo

De vergadering wordt ondersteund met behulp van een PowerPointpresentatie. De informatie hieruit is verwerkt in de verslaglegging.

2. Vaststellen verslag 26 oktober jl. (verslag R/3053)

Dit verslag wordt ongewijzigd vastgesteld met dank aan de betrokken notulist, de heer Dirven. Het verslag geeft verder geen aanleiding tot opmerkingen.

3. Vaststellen ontwerpadvies samenstelling Raad (ontwerpadvies R/3054)

Naar aanleiding van de ontvangen tweejaarlijkse adviesaanvraag over de samenstelling van de raad, stelt de raad het voorliggende conceptadvies over de samenstelling van de SER tijdens de zittingsperiode van 1 april 2024 tot 1 april 2026 vast, met dank aan de betrokken beleidsmedewerker van het secretariaat, de heer Gilhuijs. Het advies wordt uitgebracht aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

4. Bespreken verschillende (brief)adviezen:

- **Advies 'Balans in Maatschappelijk verlot' (voorlegger en advies R/3055)**
- **Briefadvies 'Leven Lang Ontwikkelen' (voorlegger en briefadvies R/3056)**
- **Briefadvies *Gezond opgroeien, wonen en werken. Naar een structurele gezondheidsaanpak en bestrijding van sociaaleconomische gezondheidsverschillen* (voorlegger en briefadvies R/3057)**

Inleiding voorzitter

De *voorzitter* merkt op dat in de afgelopen tijd op verschillende tafels in SER-verband hard en intensief is gewerkt. Het is vanuit inhoudelijk oogpunt al belangrijk dat de SER meedenkt over een aantal vraagstukken, maar ook politiek gezien is dit belangrijk met het oog op de kabinetsformatie.

De voorliggende (brief)adviezen komen deels voort uit eerdere adviezen die de SER met het oog op de kabinetsformatie extra onder de aandacht willen brengen.

De (brief)adviezen zijn al door het dagelijks bestuur van de SER vastgesteld.

Na drie korte presentaties door of namens de commissie- dan wel werkgroepvoorzitter is er gelegenheid voor reacties en vragen. De bespreking in de raad is vooral bedoeld om te vernemen hoe de (brief)adviezen landen bij de raadsleden en hoe hiermee verder zou moeten worden omgegaan met het oog op de agenda van de SER voor de nieuwe raadsperiode.

4.1 Toelichting op het **Advies Balans in Maatschappelijk verlot (R/3055)** door de werkgroepvoorzitter

Mevrouw *Van Gestel* licht toe dat aanleiding voor het advies een aanbeveling uit het laatste middellangetermijnadvies is om de huidige verlotregelingen te stroomlijnen in een nieuwe regeling maatschappelijk verlot en daarover nader overleg in SER-verband te hebben. Het verlotkader in Nederland is vanwege voortdurende aanpassingen aan nieuwe beleidsontwikkelingen immers een lappendeken aan regelingen geworden, die zowel voor de werkgever als de werknemer die er gebruik van wil maken onduidelijk is geworden. Vanuit die behoefte tot stroomlijning, vereenvoudiging en bundeling is een werkgroep aan de slag gegaan.

De werkgroep adviseert een nieuw verlotkader door de bestaande verlotregelingen te groeperen in drie pijlers:

- De zorg voor kinderen, geïndiceerd uit zowel Europa als Nederland zelf.
- De zorg voor naasten, zoals de partner, kind of ouder. Zeker in betaalde zin is het verlot van deze pijler nog relatief beperkt. Voorstel is om in een apart adviestraject verder na te denken over het belangrijke thema Mantelzorg.
- Persoonlijk verlot, zoals het al bestaande calamiteitenverlot en het (nieuwe) rouwverlot. Rouwverlot wordt een steeds actueler onderwerp en hiervoor bestaan nu vooral decentrale regelingen. Persoonlijk verlot is sowieso vaak goed decentraal te regelen vanwege het noodzakelijke maatwerk. Een uniforme wettelijke regeling kan echter nodig zijn om er een basisfaciliteit onder te leggen.

Deze ordening biedt een overzichtelijke structuur, waarmee het ontstaan van een nieuwe lappendeken vanwege toekomstige beleidsontwikkelingen en verlofbehoeften kan worden vermeden.

Binnen de drie pijlers heeft de commissie een aantal inhoudelijke, gebalanceerde stroomlijningen voorgesteld. Hiervoor volstaat spreekster met een verwijzing naar het gelukkig beknopte advies.

Verder vraagt mevrouw Van Gestel de aandacht voor het volgende.

De SER gaat mee in instituties, sociale structuren die zo diep verankerd zijn dat we er vaak niet meer over nadenken. Zo hebben we het lang vanzelfsprekend gevonden dat mannen meer en meer uren werkten dan vrouwen, waarvan de erfenis vandaag de dag nog te zien is. Dergelijke instituties vertalen zich ook in verlofregelingen, waarbij vrouwen meer zorgtaken verrichten en dat zij vanzelfsprekend ook mantelzorg op zich zouden moeten nemen.

Tegelijkertijd willen we dat de krapttes op de arbeidsmarkt verminderen en dat mensen zoveel mogelijk inzetbaar zijn voor die arbeidsmarkt. We willen naar een economie toe, waarin mensen meer uren werken en minder in deeltijd werken of in ieder geval dat mensen die meer (uren) willen werken dit ook kunnen doen. Daarvoor is het ook nodig om na te denken over de combineerbaarheid van arbeid en de zorg voor kinderen, de zorg voor naasten en persoonlijke zorg.

Op dit punt zou naar haar mening een vervolg van het voorliggende advies wenselijk zijn, waarbij ook wordt gekeken naar de ervaringen in andere landen, waarin bijvoorbeeld de economie niet in elkaar is gestort nadat ouders een jaar verlof kregen voor de zorg van hun kind, maar wel voltijd bleven werken en na dat jaar verlof ook recht kregen op een opvangplaats voor hun kind. Ook in Nederland zullen we dit soort zaken beter moeten regelen, wanneer we willen dat mensen meer en beter beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt. Verlof is in die zin geen luxe, maar meegaan met de tijd. In die zin zijn instituties ook veranderbaar, al gaat dit soms langzaam.

Hoewel spreekster met dit laatste soms moeite heeft, is haar ervaring van bijna tien jaar betrokkenheid bij de SER dat op allerlei onderdelen toch vooruitgang is geboekt in de zin van aanpassingen van instituties aan nieuwe denkbeelden en opvattingen. Ook op het gebied van de combineerbaarheid van arbeid en zorg zijn verdere aanpassingen noodzakelijk.

De *voorzitter* dankt via mevrouw Van Gestel de leden van de werkgroep van voorbereiding voor het vele, verzette werk en dankt verder met name Ivy Koopmans, Peter Koppe en Lisette Langedijk van het secretariaat voor hun ondersteuning van dit traject.

Ook mevrouw *Van Gestel* dankt het onvolprezen secretariaat voor zijn ondersteuning.

4.2 Toelichting op het briefadvies *Leven Lang Ontwikkelen* door een kroonlid namens de commissievoorzitter mevrouw Ten Dam

De heer *De Groot* dankt de leden van de commissie van voorbereiding, de commissie Arbeidsmarkt- en Onderwijsvraagstukken, en de leden van de Initiatiefgroep LLO voor hun enorme inzet en uiteraard Yvonne Bernardt en Jos de Groen van het secretariaat voor hun ondersteuning van dit traject, maar ook van allerlei andere trajecten op het gebied van LLO.

Het advies is gericht op het komende kabinet en is gebaseerd op eerdere adviezen. De boodschap is samengevat in de openingszin: De SER roept het nieuwe kabinet op om structureel en voorspelbaar te investeren in een infrastructuur voor leven lang ontwikkelen. De commissie heeft moeten constateren dat het gebrek aan structurele inzet en inzet via versnipperde regelingen op het gebied van LLO een andere aanpak

vergt. LLO moet veel serieuzer worden genomen. LLO vormt in veel SER-adviezen een rode draad en fungeert als het ware als 'smeerolie' om te komen tot brede welvaart in Nederland.

De overheid moet de kaders stellen voor LLO, maar ook de sociale partners zelf hebben een rol om meer toe te werken naar een leercultuur. Het gaat derhalve om een gezamenlijke aanpak. Sociale partners hebben de (landelijke) kaders echter nodig om te komen tot een gestructureerde en lange termijn gerichte aanpak van LLO.

Zes punten uit het advies wil spreker accentueren:

1. LLO moet een wettelijke taak worden voor erkende en publieke onderwijsinstellingen. Die partijen worden dan ook beter benut voor LLO. Uiteraard is een gelijk speelveld met private partijen daarbij belangrijk. Vraaggestuurde financiering zou hier het uitgangspunt moeten zijn.
2. De eigen regie van het individu voor leren en ontwikkelen moet worden versterkt door leerrechten en een ontwikkelrekening. Voor een deel kan dit via een inzet op diplomagericht onderwijs, maar het gaat ook om de belangrijke en relatief onderbelichte arbeidsmarktgerichte onderdelen van opleidingen.
3. Medewerkers en ondernemingen moeten adequaat, onafhankelijk advies en ondersteuning kunnen krijgen op het gebied van LLO. Hier zijn nog allerlei knelpunten en omissies. Gedacht moet worden aan beter functionerende arbeidsmarktdienstverlening, inclusief de beschikbaarheid van structurele budgetten. Daarbij zal tot een goede afstemming tussen Rijk en regio moeten worden gekomen. Ook de rol van de regio is een belangrijk element in het advies en zal moeten worden versterkt. Ook de regio's hebben heldere kaders vanuit het Rijk nodig om hun rol goed op te kunnen pakken.
4. In bredere zin is er een omslag naar een skillsgerichte arbeidsmarkt nodig, zodat er een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt tot stand komt en mensen regie kunnen voeren op hun eigen leerproces.
5. De basis in termen van voldoende prestaties van het initieel onderwijs moet op orde zijn. Op die wijze worden jongeren ook in staat gesteld om later invulling te kunnen geven aan LLO. Recente berichten over de uitkomsten van een internationaal vergelijkend onderzoek (PISA) als het gaat om de afnemende leesvaardigheid (begrijpend lezen) bevestigen het belang van een goede basis.
6. De misschien wel belangrijkste oproep aan een nieuw kabinet is om te komen tot een ambitieuze visie met samenhang en samenwerking. Onder meer is het belang om de budgetten meer te bundelen en de vaak tijdelijke financiering voor de korte termijn om te zetten in structurele inbedding van LLO.

Zoals gezegd, is LLO een essentiële factor in het streven naar brede welvaart. De commissie van voorbereiding hoopt en wenst dat het nieuwe kabinet LLO voortvarend en adequaat zal gaan oppakken.

De *voorzitter* wijst erop dat LLO, net als het maatschappelijk verlot, een belangrijk onderwerp is geweest in het laatste middellangetermijnadvies van de SER en nog een stap voorwaarts vraagt. Via de heer De Groot dankt spreker ook de leden van de commissie van voorbereiding en de betrokken secretariaatsmedewerkers.

4.3 Toelichting op het briefadvies *Gezond opgroeien, wonen en werken voor iedereen. Naar een structurele gezondheidsaanpak en bestrijding van sociaaleconomische gezondheidsverschillen door de commissievoorzitter*

Mevrouw *Knoef* noemt het goed nieuws dat we steeds langer leven. Tegelijkertijd hebben veel mensen een slechte gezondheid en zijn er grote sociaaleconomische gezondheidsverschillen.

De 20 procent meest welvarende mensen leven acht jaar langer dan de 20 procent mensen met de laagste welvaart en ze leven ook nog eens 24 jaar langer in goede gezondheid. Deze grote sociaaleconomische gezondheidsverschillen zijn een probleem. Allereerst voor de minst welvarende mensen zelf. Maar ook voor de samenleving als geheel, waarbij kan worden gedacht aan de productiviteit, de arbeidsmarkttekorten en vergrijzing en het belang om vitaal oud te kunnen worden, ook om actief te kunnen blijven via betaalde arbeid of anderszins. Gezondheid is daarmee een belangrijk aspect van brede welvaart maar ook van het welzijn van mensen.

Er zijn al veel rapporten en analyses verschillen over het probleem van en oplossingen voor sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Die verschillen zijn echter niet kleiner geworden en zonder nader beleid moeten nog grotere verschillen worden verwacht.

Met de aanleg van riolering, een aanpak buiten de gezondheidszorg, is de gezondheid in Nederland sterk gestegen.

Kunnen we voor de sociaaleconomische gezondheidsverschillen misschien een oplossing buiten de gezondheidszorg, kortom 'een nieuw riool', bedenken?

De afgelopen tien jaar is vooral ingezet op gezondheidsgedrag/leefstijl van individuen. Dit beleid heeft niet het gewenste effect gehad en heeft het probleem van sociaaleconomische gezondheidsverschillen ook niet opgelost.

Het advies constateert dat een integrale, domeinoverstijgende aanpak nodig is. Een lange termijn aanpak op de gebieden van de arbeidsmarkt, sociale zekerheid, sociale domein, onderwijs, leefomgeving en zorg. Te denken valt aan zaken als:

- Health in all policies: bij het ontwikkelen van (nieuw) beleid zou ook gekeken moeten worden naar de gezondheidseffecten. Zo moet bij re-integratiebeleid niet alleen worden gekeken naar de arbeidsuitkomsten, maar zouden ook de mogelijke positieve gezondheidseffecten moeten worden meegenomen. Dit kan leiden tot een andere analyse en evaluatie en daarmee tot ander beleid.
- Het vergroten van bestaanszekerheid: hier refereert het advies aan diverse andere SER-adviezen.
- Inclusieve en gezondere arbeidsmarkt: mensen moeten kunnen meedoen, ook mensen met beperkingen, via betaalde arbeid of anderszins.
- Vroege start en onderwijs: de eerste 1000 dagen al vanaf de zwangerschap zijn heel belangrijk voor de latere gezondheid. Investerings in onder meer opvang en onderwijs hebben dus grote langetermijneffecten.
- Preventie en zorg.

De meerwaarde van het SER-advies is dat er ook draagvlak is van werkgevers, werknemers en de kroonleden voor deze integrale, domeinoverstijgende beleidsinzet. Wanneer een nieuw kabinet en partners in de SER in dezen op één lijn zitten, is ook samenwerking mogelijk om op die wijze in de praktijk ook daadwerkelijk de sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verkleinen en de gezondheid van iedereen te vergroten.

Spreekster dankt de commissieleden voor hun inzet en in het bijzonder Arnold Devreese, Arend Odé, Piet van den Reijen en Anne Sophie Stoop van het secretariaat voor hun goede ondersteuning.

De *voorzitter* sluit zich hierbij graag aan onder dankzegging aan mevrouw Knoef voor haar voorzitterschap.

4.4 Vragen en reacties van de raadsleden over de (deels ook samenhangende) onderwerpen verlof, leren en gezondheidsbevordering en verdere gedachtewisseling

Vragen en reacties raadsleden

Mevrouw *Dijkhuizen* dankt de drie inleiders voor de mooie, beknopte weergave van de voor haar nieuwe adviezen. Niet zonder reden vervult zij als kroonlid met de heer Dekker de geormerkte zetel de zelfstandigen. In de (brief)adviezen is vooral aandacht geschonken aan de rol van werkgevers en werknemers. Er zijn echter ook 1,2 miljoen zelfstandigen in Nederland en ook die zouden een plek moeten hebben in adviezen van de SER.

De *voorzitter* gaat ervan uit dat één of meer inleiders hierop straks nog ingaan in relatie tot het door hen voorbereide advies. De gezamenlijke opdracht in de komende periode zal zijn het perspectief van zelfstandigen een goede plaats in de advisering te geven.

De heer *Van Weegberg* staat, mede in aansluiting op de opmerking van mevrouw Dijkhuizen, stil bij de adviezen over verlof en LLO.

Er is lang, circa 1,5 jaar gewerkt aan het advies over verlof in opvolging van het middellangetermijnadvies. Het resultaat is volgens de FNV een gebalanceerd advies: vereenvoudiging is niet alleen voor werkgevers belangrijk, maar kan ook voor werknemers die gebruik willen maken van verlofregelingen gunstig uitpakken. Een eenvoudig verlofsysteem waarvan zo veel mogelijk werkenden gebruik kunnen maken, is voor alle partijen relevant.

Bovendien gaat het advies ook in op de noodzaak van publieke financiering vanwege de maatschappelijke baten, opdat verlofregelingen ook door zelfstandigen kunnen worden gebruikt.

Andere punten die de FNV in dit advies belangrijk vinden, zijn:

- De invoering van een minimumdagloon, zodat er een basis is voor gezinnen met lage inkomens om verlof daadwerkelijk op te nemen.
- Het beter gebruik maken van verlofregelingen in samengestelde gezinnen en éénoudergezinnen.
- Het toewerken naar een basisfaciliteit voor rouwverlof.
- Ten slotte bevat het advies een voorzet voor het aparte, bredere adviestraject over mantelzorg.

Verder sluit spreker zich aan bij de samenvatting van het briefadvies over LLO door de heer De Groot. Inderdaad is dit advies gebaseerd op eerdere SER-adviezen met daarbij de oproep aan een (nieuw) kabinet om 'te stoppen met rommelen in de marge' maar eindelijk eens door te pakken met LLO. In 2015 kwalificeerde de toenmalige SER-voorzitter, mevrouw Hamer, de beleidsdiscussie immers als een 'Leven Lang Leuteren'. Nu we acht jaar verder zijn, moet de politiek doorpakken.

De *voorzitter* bevestigt dat in SER-verband de voorbereidingen zijn gestart voor de voorbereiding van een advies naar aanleiding van een adviesaanvraag over mantelzorg. In het nieuwe jaar zal de raad via het dagelijks bestuur nog in de gelegenheid worden gesteld hiervoor input mee te geven.

De heer *Van Veldhuizen*, die als directeur van Het Zwarte Corps is benoemd als lid van het Algemeen Bestuur van de VCP en professionals en zelfstandigen vertegenwoordigt, heeft inderdaad gezien dat de zelfstandigen in het advies over maatschappelijk verlof duidelijk aandacht hebben gekregen.

Bij het briefadvies over LLO werd afwisselend gesproken over mensen, werknemers/medewerkers en werkenden. Daarvoor zou bewust zijn gekozen, maar vanuit het

perspectief van zelfstandigen, die onderdeel zijn van de duiding werkenden, is dit minder duidelijk.

In dit briefadvies lijken verder de begrippen skills en competenties dezelfde inhoud te hebben, terwijl de letterlijke vertaling van skills vaardigheden zijn en competenties houding, kennis en vaardigheden omvat.

Er zijn al projecten gaande die zich richten op instrumenten voor validering en informeel leren, zoals het digitaal skillspaspoort in de bouwinfra. In de implementatie moeten we er attent op zijn dat we in alle branches en sectoren niet steeds opnieuw het wiel uitvinden. Vooral omdat eigen instrumenten in de verschillende branches en sectoren de uitwisselbaarheid van werkenden belemmert.

De *voorzitter* merkt naar aanleiding van dit laatste punt op dat de SER via de Initiatiefgroep LLO ook betrokken is bij ontwikkelingen in de regio's, onder andere het genoemde skillspaspoort. LLO is een goed voorbeeld van een thema waarbij de SER zich zowel op advisering richt als op ondersteuning van de uitvoering (kennisdeling, inspiratie, ophalen van knelpunten).

Mevrouw *Westerlaken* vraagt wanneer het briefadvies over de sociaaleconomische gezondheidsverschillen, na vaststelling, wordt gepubliceerd en aan de informateur wordt voorgelegd. Zij vraagt dat dit met spoed gebeurt.

De *voorzitter* komt daarop later terug. Vanmorgen is hierbij in het dagelijks bestuur namelijk ook stilgestaan.

Mevrouw *Arends* is blij met het advies over sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Zij wil twee zaken meegeven. Kan in het kader van de kansengelijkheid weer gekeken worden naar zwemlessen? In het kader van de Bewegingalliantie bepleit spreekster dat gezond bewegen tijdens werktijd ook normaal wordt, bijvoorbeeld fietsen achter je bureau of wandelend vergaderen. Bekend is dat de sociaalmaatschappelijke druk op mensen vrij hoog is, waardoor zij minder vrije tijd hebben en werkenden niet meer aan bewegen toekomen. Voor de werkgever zou dit bespreekbaar kunnen zijn omdat medewerkers dan langer gezond zijn (duurzame inzetbaarheid).

Mevrouw *Jong* staat vanuit de werknemersgeleding stil bij het advies over de sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Allereerst een dankwoord aan de voorzitter en de beleidsmedewerkers voor hun enorme geduld met de commissie. Het proces is te langzaam verlopen. Dit is echter mede te wijten aan discussies over bijvoorbeeld de vraag of mensen recht op bestaanszekerheid hebben wanneer ze niet werken. Deze discussie is echter door het zeer goede voorzitterschap goed beslecht, waarbij aan ieders positie recht is gedaan. Is de discussie hiermee afgerond? Neen, want er is gekozen voor een briefadvies en niet voor een meer uitgewerkt advies. Zo is in het briefadvies geen aandacht besteed aan doelgroepen anders dan mensen met een beperking en dat geldt dus ook voor de kanttekening van mevrouw Dijkhuizen dat zij de doelgroep zelfstandigen mist.

Voor de vakbeweging is dit een belangrijk advies, mede omdat de vakbeweging niet heeft meegedaan met het Preventieakkoord. Reden daarvoor is dat de vakbeweging gekozen benadering van de individuele verantwoordelijkheid te eenzijdig vindt. De verantwoordelijke bewindspersoon wees in dat verband een eerder verzoek van de FNV af om ook de arbeidsomstandigheden deel te laten uitmaken van het Preventieakkoord. Het briefadvies, dat de systemische oorzaken van de gezondheidsverschillen in beeld brengt, is wat spreekster betreft de maatschappelijke tegenhanger van het Preventieakkoord. Gaat het hier om alleen de sociaaleconomische gezondheidsverschillen vanwege de daarvoor geldende wetenschappelijke criteria? Dat zou spreekster niet durven beweren. De waarde van het advies is juist dat het dichtbij

mensen staat. Misschien zou er nog een aparte, in taal goed toegankelijke publieksversie moeten worden gemaakt, juist ten behoeve van die mensen die vanwege hun sociaaleconomische status te kampen hebben met een slechte gezondheid.

Zij sluit zich ook bij mevrouw Westerlaken aan dat dit een relevant advies is dat snel moet worden gepubliceerd en aan de informateur moet worden voorgelegd. De relevantie betreft overigens vooral ook de omstandigheid dat de SER aandacht vraagt voor kwetsbare mensen in de samenleving die worstelen met een slechtere gezondheid. Dit is een belangrijk signaal, vooral ook omdat spreekster niet verwacht dat de politiek die mensen zal gaan helpen.

De heer *Fortuin* dankt de betrokken voorzitters, de leden van de werkgroepen en commissies en het secretariaat voor de voorliggende (brief)adviezen, waaraan hard is gewerkt.

Het is goed dat in het advies over de verlofvormen wordt gesproken over rouwverlof. Rouw is voor het CNV een belangrijk thema waarvoor in juli 2019 de handreiking *Hoe werkt rouw?* ten behoeve van de werkvloer is opgesteld die is overhandigd aan de andere sociale partners en aan de politiek. Deze handreiking wordt op grote schaal afgenomen en steeds herdrukt. In meer algemene zin is rouw een thema waar iedereen mee te maken heeft of krijgt. Ook rouwverlof is uiteraard voor het CNV belangrijk.

De heer *Van der Ham* spreekt zijn waardering uit voor het briefadvies over de sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Hij sluit zich aan bij de oproep om dit advies zo snel mogelijk te publiceren, ook richting de kabinetsformatie.

In het advies wordt echter uitgegaan van een soort maakbaarheidsidee en dat er steeds oplossingen zijn voor problemen. In de samenleving zijn er echter ook veel mensen met een licht verstandelijke beperking, die vaak niet als zodanig worden herkend. Het gaat hier om ruim 1 miljoen mensen. Vanwege hun intellectuele capaciteiten met vaak een IQ tussen de 50 en 70 mag van hen niet worden verwacht dat zij zich duurzaam anders gaan gedragen. Deze mensen zullen de rest van hun leven bij de hand moeten worden genomen in het kader van ondersteuning en begeleiding. Voor deze grote groep mensen zijn dus ook andere oplossingen nodig dan alleen andere sociaaleconomische prikkels. Hiervoor heeft hij een tekstvoorstel opgesteld.

De *voorzitter* gaat ervan uit dat de andere raadsleden het met dit signaal eens zijn. Hij stelt in ieder geval voor die groep in de communicatie naar de media goed te benoemen.

De heer *Nijpels* merkt in relatie tot het briefadvies over LLO op dat uit een recent PISA-onderzoek naar voren is gekomen dat een derde van de Nederlandse jongeren van 15 jaar niet voldoende leesvaardig is (niveau 2 niet halen). Uit ander onderzoek blijkt dat 30-40 procent van de leerlingen die de basisschool verlaten een onvoldoende niveau hebben voor lezen en rekenen. Zou dit laatste niet een harde eis aan het basisonderwijs moeten zijn, hoe lastig dat ook zal zijn? Zo wordt het probleem bij de kern aangepakt.

De *voorzitter* beschouwt dit signaal als een hartenkreet en niet als amendement op het advies.

Mevrouw *Ait Abderrahman* merkt naar aanleiding van het advies over de sociaaleconomische gezondheidsverschillen op dat ruim 40 procent van de jongvolwassenen blijkens onderzoek van het Nibud maandelijks niet of nauwelijks kan rondkomen. Ook is bekend dat de inkomens-, vermogens- en kansenongelijkheid toenemen. De kansenongelijkheid is voor haar generatie voor het eerst groter dan voorheen het geval is geweest. Deze groeiende ongelijkheden hebben op lange termijn veel impact op de gezondheidsverschillen. Die notie mist spreekster in het briefadvies.

Reacties inleiders, verdere gedachtewisseling

Mevrouw *Van Gestel* merkt in reactie op de kanttekening van mevrouw *Dijkhuizen* op zzp'ers in ieder geval recht hebben op een zwangerschapsuitkering (Z EZ). Mevrouw *Dijkhuizen* raakt echter wel een meer fundamentele discussie.

Vraag is immers voor wie de verlofregelingen zijn bestemd. Vaak zijn die bedoeld voor werknemers. Zouden die ook voor zzp'ers moeten gelden of moeten zij als zelfstandige zelf een regeling treffen? En zouden regelingen ook moeten openstaan voor (kleine) werkgevers wanneer ze ook voor zzp'ers zouden moeten gelden.

Daarnaast is ook de financiering relevant. De werkgroep vindt dat het maatschappelijk belang van verlof — niet zonder reden wordt immers over maatschappelijk verlof gesproken — vereist dat de overheid, dus wij allen, hieraan een grotere bijdrage gaat leveren dan tot nu toe het geval is. Meer concreet is voorgesteld om voor het geboorteverlof, waarbij nu voor de eerste vijf dagen een loondoorbetalingsplicht voor de werkgever geldt, te voorzien in een grotere overheidsbijdrage.

Dit is nog een relatief geringe verschuiving. In ieder geval zou er meer fundamenteel over kunnen worden nagedacht. Wanneer wij als samenleving een nieuw evenwicht tussen werken, leven en zorgen willen bereiken, vereist dit ook naar collectieve financiering wordt gezocht, zodat niet iedere nieuwe verlofvorm op het bordje van de werkgever wordt gelegd. Ook op dit punt ziet spreekster een zekere irritatie bij werkgevers. In haar inleiding heeft spreekster gewezen op veel royalere verlofvormen in andere landen, maar in die landen is er geen loondoorbetaling van twee jaar bij ziekte. Regelingen zullen dan ook beter met elkaar in evenwicht moeten worden gebracht.

Naar aanleiding van de kanttekening van de heer *Van der Ham* dat gedragsverandering moeilijk is voor mensen met een laag IQ wijst spreekster erop dat dit voor ons allemaal geldt en in die zin is voor iedereen een soort voortdurende aandacht nodig.

Ten slotte onderschrijft spreekster de door de heer *De Groot* in zijn inleiding aangehaalde conclusie uit het briefadvies LLO dat de basis in termen van voldoende prestaties van het initieel onderwijs op orde moet zijn, waarop de heer *Nijpels* nog eens nadruk heeft gelegd. Je moet bij het begin beginnen, wat overigens ook voor de andere adviezen geldt: zo vroeg mogelijk investeren in de jonge generatie. Dit doen we tot nu toe niet goed genoeg, zoals de resultaten van het PISA-onderzoek of in ander onderzoek gesignaleerde hechtingsproblemen laten zien. Het geldt ook voor de SER: hoe centraal stellen we de jongere generatie?

De heer *De Groot* sluit zich ook bij de hartenkreet van zowel de heer *Nijpels* en mevrouw *Van Gestel* aan. In het WRR-rapport uit 2013 naar een lerende economie werd al de noodklok over het initieel onderwijs geluid¹. Bij LLO gaat het om de zoektocht naar het structureel verankeren van skills maar meer dan dat ook van competenties, attitude en leercultuur en het belang om daarmee zo vroeg mogelijk te beginnen. Naar de meer redactionele opmerkingen van de heer *Van Veldhuizen* kan overigens nog worden gekeken.

De commissie zal zich herkennen in het pleidooi om ook de positie van zelfstandigen mee te nemen. Ook spreker echter vindt dat hieraan te weinig aandacht is besteed. De heer *Van Weegberg* lichtte al toe dat het briefadvies vooral eerdere adviezen op het gebied van LLO te bundelen en te accentueren.

Naar aanleiding van de inbreng van mevrouw *Dijkhuizen* en de heer *Van Veldhuizen* stelt spreker bij wijze van handreiking voor om in de commissie aan de slag te gaan met de ambitie dat LLO gelijkkelijk toegankelijk zou moeten zijn voor alle werkenden,

¹ Volgens dit WRR-rapport (pag. 277, laatste alinea) kent het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs twee structurele problemen als het gaat om de vraag hoe het kinderen toerust en uitdaagt: het selecteert vroeg en de kwaliteit is middelmatig.

ongeacht hun hoedanigheid. Hij roept de organisaties en vertegenwoordigers van zzp-zijde hieraan vooral mee te doen.

De heer Van Veldhuizen heeft verder gewezen op instrumentontwikkeling voor validering van informeel leren. De validering is inderdaad essentieel omdat werkenden met de in de praktijk opgedane skills een betere positie hebben bij toekomstige werkgevers/opdrachtgevers. Ook binnen de commissie is uitgebreid gesproken over alle initiatieven die er zijn. Ook de commissie heeft signaleerd dat het teveel initiatieven zijn en dat wildgroei dreigt. Daarom wordt het Rijk in het advies opgeroepen hierin meer regie te nemen.

Mevrouw *Knoef* dankt de raadsleden voor hun reacties en suggesties:

- Dat geldt onder meer voor de suggestie van mevrouw Arends om in het kader van kansengelijkheid te kijken naar (gratis) zwemlessen op school en het bevorderen van gezond bewegen tijdens werktijd. Spreekster constateert dat dit mooie voorbeelden voor een vervolg zijn die passen bij de thema's uit het briefadvies.
- Commissievoorzitter en ongetwijfeld ook het secretariaat zullen graag geduld opbrengen wanneer dit het resultaat ten goede komt. Spreekster denkt dat met het voorliggende briefadvies een goede stap is gezet. Maar de discussie is inderdaad nog niet afgerond.
Zo is in een eerste, oriënterende bespreking van het adviestraject in de raad het voorbeeld naar voren gekomen van een persoon met schulden die tot tweemaal in de proeftijd door de werkgever werd ontslagen omdat sprake was van loonbeslag, waarna deze persoon de moed verloor, inactief bleef, hetgeen tot een verslechterde gezondheidssituatie leidde. Dit is een voorbeeld van een situatie, waarin een individuele (vaak kleine) werkgever het risico niet durft te nemen, terwijl de samenleving er wel belang bij zou hebben wanneer mensen een kans wordt gegeven. In dat soort situaties zouden er meer mogelijkheden voor werkgevers moeten komen om samen te werken met de overheid. Spreekster hoopt dat het briefadvies een opstapje zal kunnen zijn voor dit soort oplossingen.
- Of er een publieksversie zou moeten worden uitgebracht, laat zij graag aan de SER-voorzitter over.
- In het advies wordt expliciet bepleit dat het beleid samen met de mensen om wie het gaat gemaakt moet worden. Dit sluit ook aan op de opmerking van de heer Van der Ham. Zoals mevrouw Jong al constateerde, stelt het advies dat het niet alleen gaat om gedragsverandering, maar dat juist ook de systemen moeten worden veranderd. Ook voor de doelgroep waarvoor de heer Van der Ham aandacht vraagt, moet het systeem zodanig worden georganiseerd dat het deze doelgroep ten goede komt. Hierover zou spreekster na de vergadering graag nog even willen doorpraten met de heer Van der Ham.
- Mevrouw Ait Abderrahman heeft aandacht gevraagd voor de financiële problemen van jongeren. In het advies is bestaanszekerheid serieus genomen, maar is niet naar specifieke groepen gekeken. Dat neemt niet weg dat deze specifieke groepen wel belangrijk zijn, nu op de positie van zelfstandigen en jongeren is geweest.

4.5 Afronding bespreking drie (brief)adviezen

De *voorzitter* dankt de leden voor hun input en discussie. Inhoudelijk is dit belangrijk, omdat de raadsleden betrokkenheid hebben getoond door input te geven op de stukken en ook gewezen hebben op zaken die er niet in staan. Ook voor het proces is dit belangrijk, omdat één advies of briefadvies niet de problemen gaat oplossen maar dat op deze thema's een voortgaand gesprek nodig is. Zeker als het gaat om hardnekkige problemen als sociaaleconomische gezondheidsverschillen en de voortdurend veranderende arbeidsmarkt en de consequenties daarvan voor leren en zorgen. In die zin is de bespreking van vandaag geen eindpunt maar voortzetting van een gesprek.

Vanwege de tijdsdruk in verband met de kabinetsformatie zijn de voorliggende (brief)adviezen echter reeds door het dagelijks bestuur vastgesteld, uiteraard met een zorgvuldig proces naar de betrokken besturen van de werkgevers- en werknemersorganisaties.

Zoals vanmorgen in het dagelijks bestuur is afgesproken, zal een goede mediastrategie plaatsvinden, ook richting de informateur. Omdat de periode rond de kerstdagen geen goed moment is om aandacht voor kwesties te genereren, zal in januari 2024 aparte aandacht aan de adviezen worden gegeven. Daarvoor wordt nog een goed plan gemaakt, waarbij zo mogelijk ook de in voorbereiding zijnde adviezen van de trajecten *Perspectief op brede welvaart in 2040* (voorheen *Economie van de toekomst* geheten) en *Verduurzaming industrie* zullen worden betrokken.

Een aantal meer inhoudelijke kanttekeningen en suggesties bij de voorliggende adviezen zal worden meegenomen in de mediastrategie. Ook zal goed worden gelet op de leesbaarheid van adviezen en mediaberichten.

De adviezen over het maatschappelijk verloop en de sociaaleconomische gezondheidsverschillen worden (direct na de raadsvergadering) op de website van de SER geplaatst en verstuurd naar de desbetreffende ministeries en de Tweede Kamer.

Hiermee rondt de voorzitter de bespreking van agendapunt 4 af.

5. Presentatie over 'Perspectief op brede welvaart in 2040' en over briefadvies 'Verduurzaming industrie'

5.1 Toelichting voorzitter

De *voorzitter* brengt in herinnering dat in de raad, in commissies en zeker in het dagelijks bestuur meermaals, ook in het licht van de herijking van de SER-doelstellingen naar een brede welvaartspectief, is gesproken over de vraag wat we voor land en economie we willen zijn in de toekomst. Waarmee verdienen we straks ons geld, hoe zorgen we voor waardig werk en goede arbeidsomstandigheden? Hoe verdelen we welvaart eerlijker over alle groepen maar ook over alle regio's? En wat is er nodig om onze planeet ook leefbaar te houden?

Op diverse tafels is hard gewerkt aan een visiedocument op hoofdlijnen over de economie van de toekomst c.q. het perspectief op brede welvaart in 2040 en aan een concreet briefadvies over de verduurzaming van de industrie. Ter inspiratie heeft het dagelijks bestuur met betrokkenheid van andere geïnteresseerde werkgevers- en werknemersleden een serie colleges gevolgd over belangrijke onderwerpen en trends. Beide adviezen zijn nagenoeg in concept gereed en zullen vervolgens uiteraard worden voorgelegd aan de besturen van de werkgevers- en werknemersorganisaties. Dit proces wacht spreker in het volste vertrouwen af.

In januari 2024 zal een (extra) raadsvergadering worden gezocht om beide adviezen te kunnen bespreken, zoals dit zojuist is gebeurd ten aanzien van de drie (brief)adviezen. Die extra vergadering borgt dat ook deze adviezen nog kunnen worden betrokken in de gesprekken van de informateur met een aantal politieke partijen. De raadsleden worden uiteraard tijdig geïnformeerd over deze extra vergadering.

Wat meer informatie over het in voorbereiding zijnde visiedocument met de huidige titel *Bouwen aan de economie van de toekomst. Perspectief op brede welvaart in 2040*. Dat perspectief is hard nodig. Want als we ons nu, wetende dat een aantal grote transitieën gaande zijn, verder verliezen in kortetermijnbelangen en crisisbeleid, dan raakt het meerjarige en langetermijnperspectief uitzicht, zeker ook vanuit het door mevrouw Ait Abderrahman gevraagde jongerenperspectief.

Daarnaast wordt een briefadvies *Verduurzaming maakindustrie* voorbereid. Voor het behalen van de klimaatdoelen is de verduurzaming van de industrie van groot belang.

Maar dat geldt evenzeer voor ons verdienvermogen, onze werkgelegenheid, het perspectief van regio's en voor de strategische autonomie van ons land.

Enkele hoofdlijnen van het visietraject

Zes relevante trends die ingrijpen op brede welvaart

In de voorbereidingen is dieper ingegaan op een aantal relevante trends. Daarvoor is met name ook geput uit de serie colleges, waarin ons spiegels zijn voorgehouden op thema's als de internationale verhoudingen, het klimaat of sociale ongelijkheid. Uiteraard is ook gesproken over de vergrijzing en de toenemende arbeidsmarktkrapte. De afnemende beroepsbevolking, de lage migratie, de toenemende druk op de zorg en de verdere stijging van het aantal eenpersoonshuishoudens, waardoor ook sociale eenzaamheid op de loer ligt. Dit soort trends heeft veel impact op het werk en leven van burgers, werkgevers en werkenden.

Als het gaat om de sociale ongelijkheid moet worden vastgesteld dat ruim 800.000 mensen in Nederland in armoede leeft. In sommige tellingen komt het aantal zelfs hoger uit. Een kwart van deze grote groep is kind. Ook het fenomeen werkende armen is al bekend. Daarbij komt dat ook middeninkomen steeds meer in de knel komen doordat de marginale druk en vaste lasten zijn toegenomen. In de Covidperiode verdient een aantal van deze problemen zich nog, waarbij spreken met name de groep jongeren wil noemen.

Een andere belangrijke trend is digitalisering en technologisering. Uiteraard bieden deze kansen en die moeten we niet laten liggen. Maar er zijn ook risico's voor zowel werkgevers, werknemers en andere werkenden. Naast een betere verspreiding en toegang tot informatie in netwerken zorgt het ook voor snellere verspreiding van desinformatie, ontstaan en risico's op het gebied van dataverzameling en cybeveiligheid. Verder is recent bij de bespreking van het advies over de agenda voor de volgende zittingsperiode van een nieuwe Europese Commissie het thema menswaardige AI besproken. Ook in het Europese beleid is dit een belangrijk thema voor de toekomst.

Er zijn in de wereld veel geopolitieke spanningen. Spreker was onder de indruk van dit college. Er worden verschrikkelijke oorlogen. Geopolitieke spanningen bedreigen niet alleen de vrede, maar leiden ook tot kwetsbaarheden voor de wereldhandel en voor de positie van Nederland daarin. 20% van de goederen wordt door een beperkt aantal landen geëxporteerd. Daarbij zijn Europa en ook Nederland voor bijvoorbeeld hun (kritische) grondstoffen sterk afhankelijk van landen als China en landen in Afrika. Wanneer China die grondstoffen niet meer zou leveren, kan dit voor onze bedrijvigheid en welvaart grote gevolgen hebben. Dat maakt Europa maar ook Nederland kwetsbaar en daarin zullen wel sterker moeten positioneren.

Klimaatsverandering en biodiversiteitsverlies hebben enorme gevolgen voor de leefbaarheid van onze planeet. We kunnen de eerder afgesproken 1,5° temperatuurstijging niet meer voorkomen. Maar elke extra stijging brengt enorme gevolgen met zich mee, ook voor mensen. Verschillende transitie met enorme sociaal-economische impact zijn nodig om klimaatsverandering en biodiversiteitsverlies zoveel mogelijk te voorkomen.

Een laatste trend is de toenemende vraag naar schaarse ruimte. Verschillende transitie, waaronder de noodzakelijke woningbouw, leggen bij elkaar opgeteld en groeiende druk op ruimtegebruik en de leefomgeving, waarbij vaak botsende belangen spelen, die gezamenlijk en in samenhang moeten worden opgelost maar ook keuzes vergen omdat

niet alles kan er niet alles mogelijk is op een kleine oppervlakte als Nederland. Dat leidt ook tot geven en nemen.

Wat is het wenkend perspectief?

Gegeven deze trends is nagedacht over de vraag hoe we kunnen komen tot een economie van de toekomst, waarin de beoogde brede welvaart hoog kan zijn voor iedereen in ons land. Wat is het wenkend perspectief?

We vinden dat Nederland een sociale markteconomie moet zijn gebaseerd op brede welvaart richting 2040. Een soort Rijnlands model 2.0. Bedrijven die ook maatschappelijke waarde toevoegen, waarin werkgevers, werknemers, andere werkenden en de overheid goed overleg met elkaar hebben en tot een goede verdeling van de lusten en lasten proberen te komen.

Hierbij worden drie pijlers onderscheiden:

- Waardig werk en inkomenszekerheid. De arbeidsmarkt staat onder grote druk, onder andere door de aanhoudende krapte. Deze ontwikkeling zal zich tot 2040 voortzetten. Wanneer dan naar grote maatschappelijke veranderingen wordt gekeken als de demografische veranderingen en digitalisering, AI en technologisering zullen er banen verdwijnen, veranderen en ontstaan. Daarop moet actief en goed worden ingespeeld. Er moet dus snel werk worden gemaakt van de wetgeving met het samenhangende arbeidsmarktpakket dat op basis van het laatste middellangetermijnadvies tot stand is gekomen. Daarvoor zullen spreker maar ook anderen zich in de SER inzetten bij het nieuwe kabinet. Voor de toekomstige arbeidsmarkt moeten een aantal vraagstukken van de huidige arbeidsmarkt worden opgelost en geaccommodeerd. Bijvoorbeeld waar werken inkomenszekerheid van werkenden of de wendbaarheid van ondernemingen om in te kunnen spelen op de toekomst onder druk staan. Richting 2040 moet uiteraard ook een betere verbinding worden gemaakt met LLO, de combineerbaarheid van werk en zorg, verbetering van de arbeidsproductiviteit, minder werkende armen en minder mensen waartoe de arbeidsmarkt een afstand houdt (inclusiviteit).
- Toekomstig verdienvermogen en de ruimte voor ondernemerschap. Brede welvaart bereiken we alleen als Nederland voldoende verdienvermogen heeft en houdt. Dat verdienvermogen staat echter onder druk. Voor het toekomstig verdienvermogen is een investeringsagenda voor de lange termijn nodig. In het visiedocument wordt ook nader ingegaan op die agenda. De basis moet op orde zijn en de overheid zal ook voor lange termijn stabiel beleid moeten zorgen, zodat ook ondernemers weten waarop ze kunnen bouwen. Daarvoor zullen ook een aantal voorstellen worden gedaan. Er zullen wel keuzes moeten worden gemaakt. Door te kiezen voor activiteiten, gericht op een hoge toegevoegde waarde, mede gelet op de globalisering van een aantal sectoren en diensten bijvoorbeeld, maar ook vanwege de geopolitieke relevantie ofwel onze open strategische autonomie. Dit vergt keuzes, bijvoorbeeld door voorop te willen lopen in een aantal kritieke technologieën. Waarin wil Nederland zich verder ontwikkelen? Verder moet in dit verband worden gedacht aan internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen, waarvoor de SER zich al langere tijd inspant.
- Natuur en ruimte. Klimaatsverandering en biodiversiteit zijn grote uitdagingen waar ook Nederland zich zal toe moeten verhouden. De leefomgeving staat onder druk, er is een beperkte ruimte om alle mensen die uit de samenleving komen waar te maken. Niet alles kan er niet alles tegelijkertijd. Daarom moeten we dus ook werk gaan maken van de grote transities waarover de SER ook eerder heeft geadviseerd, zoals het pleidooi om de grondstoffen- en energietransitie gelijktijdig te laten oplopen maar ook de voedseltransitie. Deze transities zullen gebaseerd moeten zijn op een eerlijke verdeling van lusten en lasten. Dit is ook een opdracht die de SER vanuit het algemeen belang heeft en ons eigen deel

daarin te nemen en helder beleid van de overheid te verwachten. Daarover zal de SER met de overheid een (gestructureerde) dialoog moeten voeren, omdat de voetafdruk toch binnen de planetaire grenzen zal moeten komen in het belang van toekomstige generaties.

Startpunt voor gestructureerde dialoog

De SER is niet zomaar een adviesorgaan. In de SER werken maatschappelijk relevante partijen samen met grote achterbannen, die ook opkomen voor mensen die geen lid zijn. De SER handelt (zoveel mogelijk) in het algemeen belang van ons land en onze economie. In de SER-visie op de toekomst functioneert de sociale markteconomie ook binnen de grondwettelijke kaders van de democratische rechtsstaat. Rechtszekerheid en juridische borging van bijvoorbeeld investeringen en werknemersrechten moeten worden gegarandeerd voor burgers en bedrijven. Dit is ook als context geformuleerd, waarbinnen we naar economie en samenleving kijken.

Daarover moet dan het goede gesprek met de politiek worden gevoerd. Het visiedocument beoogt een startpunt te zijn voor een gestructureerde dialoog met de politiek. We willen binnen die kaders werken aan draagvlak in de samenleving en ons onder meer inzetten voor een gestructureerde dialoog tussen het kabinet en de SER, maar ook bijvoorbeeld met alle fractievoorzitters in de Tweede Kamer. Uiteraard behoudt de SER daarbij zijn onafhankelijke positie.

Mede op basis van het visiedocument wil de SER in de komende tijd gestructureerd van tijd tot tijd kabinet en politiek serieus in de ogen kijken om de problemen te bespreken op weg naar 2040. De voorzitter zal zich ervoor inzetten om dit voor elkaar te krijgen met een nieuw kabinet en een nieuwe Kamer.

In het gesprek zullen ook de aanbevelingen uit recente en eerdere belangrijke adviezen nog eens over het voetlicht worden gebracht, of het nu gaat over de jeugdzorg, armoede onder kinderen of sociale innovatie. Al die aanbevelingen op deze thema's zijn ook onderdeel van het visiedocument.

Het traject Verduurzaming maakindustrie

Vanuit de hoofdlijnen van het visiedocument willen we laten zien wat dit concreet kan betekenen voor de verduurzaming van de maakindustrie. Het conceptadvies is vanmorgen in het dagelijks bestuur vastgesteld om te worden voorgelegd aan de achterbannen.

Voor het behalen van de klimaatdoelen is de verduurzaming van de maakindustrie van groot belang. Maar ook voor de versterking van ons verdienvermogen, de werkgelegenheid en de strategische autonomie van Nederland.

De stip op de horizon is dan een vitale, circulaire, mondiaal toonaangevende maakindustrie met hoogwaardige werkgelegenheid.

De belangrijkste aanbevelingen daarbij richten zich op het wegnemen van tal van knelpunten zoals de versterking van het elektriciteitsnetwerk en de aanpak van personeelstekorten. Er is een strategische agenda nodig voor schone technologie, de clean tech agenda. En circulariteit zal verder bevorderd moeten worden.

Meer concreet kan worden gedacht aan aanbevelingen als:

- Het wegnemen van knelpunten bij de versterking van het elektriciteitsnetwerk, zoals het beter inrichten van vergunning- en bezwaarprocedures. Maar ook de aanpak van personeelstekorten in bijvoorbeeld de techniek. Hoe kunnen initiatieven vanuit uw achterbannen ondersteund worden?
- Een aantal beleidsinstrumenten zal verder ontwikkeld moeten worden zoals maatwerkafspraken en groene subsidies. Hoe kunnen we hiermee met het bedrijfsleven verstandig omgaan? Hoe kunnen we de afbouw van fossiele subsidies richten op de ondersteuning van de energietransitie?

Ook de Europese inbedding is cruciaal voor de verwezenlijking van zo'n agenda. Met zo'n Europese strategie, ook voor de landbouw, vergroten we ook de effectiviteit van de inzet. Hoe kunnen we de transportcapaciteit beter en slimmer benutten? Hoe kunnen we de stroomnetten van elkaar beter benutten?

Bovendien is er ook Europese coördinatie nodig om een verstoring van de interne markt door staatssubsidies voor verduurzaming van de maakindustrie te voorkomen. Het recente bezoek van het dagelijks bestuur van de SER aan Brussel, waarbij is gesproken met vertegenwoordigers van de Europese Commissie, het Europese Parlement, Business Europe en de ETUC, heeft ons geleerd dat onze gezamenlijke inzet op dergelijke thema's in SER-verband ook in Brussel deuren kan openen voor een verder gesprek over thema's als de industrie, landbouw en arbeidsrechten. Er zijn namelijk niet veel landen waar werkgevers en werknemers gezamenlijk door dezelfde deur op hetzelfde moment binnen komen, ondanks de spanningen die er soms zijn.

Zoals eerder gezegd, zal in januari 2024 een (extra) raadsvergadering worden gezocht om beide adviezen te kunnen bespreken, zoals dit zojuist is gebeurd ten aanzien van de drie (brief)adviezen. Ook voor deze beide adviezen zal een goede mediastrategie worden ontwikkeld.

Die extra vergadering borgt dat ook deze adviezen nog kunnen worden betrokken in de gesprekken van de informateur met een aantal politieke partijen. De raadsleden worden uiteraard tijdig geïnformeerd over deze extra vergadering.

5.2 Reacties raadsleden en verdere gedachteswisseling

De heer *Van Veldhuizen*, werkzaam in de sector bouw & infra, ondersteunt het streven om bij de koplopers te horen, maar waarschuwt ervoor dat we niet per se nummer 1 willen zijn. Branches en sectoren kennen immers grenzen aan hun mogelijkheden tot verduurzaming. Uit overleg met werkgevers in de bouw blijkt dat het in de praktijk moeilijk is om te voldoen aan eisen van zero emission. Dat heeft met name te maken met belemmeringen op het gebied van de readiness levels: ben je zover om vernieuwingen door te voeren:

- Technology readiness level: De technologie is niet altijd zo ver om bijvoorbeeld het materieel te elektrificeren of om te bouwen naar waterstap.
- De organisation readiness level: Veel bedrijven/organisaties zijn niet zo ver om het hele bedrijfsproces te verduurzamen.
- En wellicht de belangrijkste de skill readiness level: Veel mensen zijn nog niet in staat met bijvoorbeeld nieuw materieel te werken.

Naar deze drie aandachtspunten zal moeten worden gekeken wanneer we een tijdspad willen uitzetten voor verduurzaming.

De heer *De Leeuw* is blij dat de SER een stip op de horizon richting 2040 gaat zetten. Vooral ook in het licht van de thema's uit de drie adviezen die vandaag eerder zijn besproken en waarbij geconstateerd is dat hier nog veel werk aan de winkel is. Zijn dringende oproep is om ook die thema's te betrekken in het toekomstperspectief. Het laatste middellangetermijnadvies richtte zich overigens op 2030.

De heer *Weurding* sluit zich bij de heer De Leeuw aan dat het goed is dat vanuit het platform van de SER een gezamenlijke toekomstvisie wordt geformuleerd en wordt aangereikt aan de politiek. Het heeft de afgelopen jaren namelijk ontbroken aan een duidelijke toekomstvisie. Ook uit de verkiezingsuitslag blijkt dat er in de samenleving veel behoefte aan houvast is. Met de toekomstvisie van de SER, waarvoor we draagvlak kunnen organiseren voor de instituties die wij vertegenwoordigen, kunnen we daarin een belangrijke rol vervullen en invloed uitoefenen.

In de omgeving zijn er zoveel onzekerheden en onduidelijkheden is het te meer noodzakelijk duidelijke ambities en paden te formuleren, bijvoorbeeld als het gaat om klimaat en duurzaamheid.

De inleiding van de voorzitter deed hem ook enigszins denken aan een lezing van Emmanuel Macron, die vanuit een breed perspectief pleitte voor het samen ontwikkelen van een veel strategischer Europees beleid om onze afhankelijkheden en kwetsbaarheden beter te kunnen managen. Spreker heeft de indruk dat de inleiding van de voorzitter ook bouwstenen bevat, die deze denkrichting onderschrijft. Ook dit vindt spreker belangrijk.

De *voorzitter* merkt op het afgelopen jaar veel contact te hebben gehad met de besturen en achterbannen van de werkgevers- en werknemersorganisaties en werkbezoeken te hebben afgelegd. Een toekomstvisie en stip op de horizon zijn belangrijk, maar veel huishoudens en ondernemers hebben het gevoel dat er veel regelingen en eisen over hen worden 'uitgestrooid'. Daarom heeft het dagelijks bestuur ervoor gekozen om niet te volstaan met een toekomstvisie, maar ook na te denken over het pad ernaartoe van partijen in de SER met elkaar en met de politiek, waarbij ook huishoudens en ondernemers worden meegenomen. Voor problemen in de uitvoering van maatregelen kan dan ook samen naar oplossingen worden gezocht. Dit is best een ingewikkelde opgave.

Voor de verkenning van de landbouw is ook gekozen voor een insteek met transitiepaden. Bij de diverse adviestrajecten zullen ook de transitiepaden meer prioriteit moeten krijgen.

5.2 Afronding bespreking

Mede met het oog op de tijd rondt de *voorzitter* de inhoudelijke bespreking af. De raadsleden zijn bij dit agendapunt geïnformeerd over de stand van zaken met betrekking tot een spoedig af te ronden visiedocument en een advies over de verduurzaming van de industrie. In januari 2024 zal voor de bespreking van deze twee adviezen een extra raadsvergadering worden ingelast.

6. Rondvraag en sluiting

De heer *Van der Tak* maakt van de rondvraag gebruik om ieder lid van de SER hartelijk te danken voor de bereidheid in de afgelopen drie jaren om zijn zetel ook ter beschikking te stellen aan de directeur van LTO-Nederland, de heer (Hans) Van den Heuvel. Zeker in het licht van de mooie discussies over de toekomstvisie en een betere werkwijze van de SER in het afgelopen jaar was dit voor spreker belangrijk. Spreker roept alle leden op om de versnippering in de samenleving voorbij te komen. Zo is in de verkenning van de agenda voor de nieuwe Europese Commissie geconstateerd dat het zwaartepunt van Frankrijk naar Duitsland is verschoven. Duitsland is echter een enorm groot land met Nederland al jarenlang in een tweede positie. Daarom kan de SER met veel draagvlak onder bedrijven en werknemers eraan bijdragen om het geluid van het kleine Nederland uit te dragen en zo met elkaar de samenleving vooruit te helpen.

In 2002 was hij lijsttrekker van het CDA in Rotterdam met de opkomst van Fortuin. Er zal ook samen moet worden gewerkt met een nieuw kabinet na de recente, heftige verkiezingsuitslag en de SER kan daarin een belangrijke rol vervullen. Spreker vindt dat de heer Puffers daarin een goede positie kiest, zowel in zijn media-uitingen als de wijze waarop hij de werkwijze van de SER wil veranderen.

Hij roept de SER-leden op om Nederland vooruit te blijven helpen, voorbij de versnippering. Hij wenst de leden goede feestdagen toe om gezond weer terug te keren in het nieuwe jaar, maar vooral ook om het belangrijke werk in het nieuwe jaar voort te zetten.

Met applaus geven de raadsleden blijk van hun waardering.

De *voorzitter* dankt de heer Van der Tak voor zijn oproep en hartenkreet.

De vergadering wordt om ca. 12.00 uur beëindigd.

Na afloop van de vergadering is er gelegenheid voor informeel contact onder het genot van een kerstlunch.

5-1-2024/pd